

Katanics Mária: "Vedd észre, hol a fény"

Emlékezés Bárdos Lajosra, a kóruskarnagyra

(Mohayné Katanics Mária, 1996)

Öröm látni a nagyszámú hallgatóságot itt a Zeneakadémia Tanácstermében, ahol régmúlt idők tekintélyes, szakállas igazgatói, zenetudósai néznek ránk a falakról. Sokan gyűltünk itt össze, hogy felidézzük Bárdos Lajos életét, szavait, gondolatait, tanítását, munkásságát; nagy élete példájára emlékezzünk. Tudjuk éppen tőle, hogy csak a szépre szabad visszagondolnunk, mégis, tíz évvel halála után, ezen a szép ünnepen hadd idézzek néhány mondatot az ő keserves megalázottsága korszakából is:

Éneklő Nép (1949): "Gondoskodunk róla, hogy az ilyen BL féle urakat minél hamarabb kiradírozhassuk a magyar zenei életből..." (A cikk íróját minősíti a hitleri kifejezés: "ausradieren", kiradírozni valakit, tudtuk már akkor, mit jelent.) Kedvét, életerejét bizonyára emésztették az olyan megjegyzések, amit az Éneklő Munkásban olvashattunk, utalván arra, hogy a musica sacra művelője a népdalkórusokban is kedvelt komponistája az énekeseknek, hogy Bárdos, mint zeneszerző "a kocsmá és a templom között tántorog". Nem tört meg, nem vált sértett emberré, amikor rásütötték, nincs kapcsolata a növendékeivel és "nem alkalmas az ifjúság nevelésére". A zenetudományi tanszak megindulásakor egyértelműen nélkülözhetetlenné vált újra. Bár a pedagógusképzésbe a középiskolai énektanárképző tanszakára hosszú ideig nem engedték még vissza.

Tudta, vallotta, hogy életének legjavát, tudásának, kibontakozásának maximumát a karnagy tevékenységben találta meg. A magyar kulturális élet iszonyú mulasztása, hogy Bárdos vezényletét nem őrzi hanglemez, nem készült róla film, tévéfelvétel. Alig néhány mű őrzi keze nyomát a rádióban, a többi szégyenletes módon eltüntetve... Pedig 1925-ben már ott dirigált a városmajori Cecília-kórus élén, később a Palestrina-kórus karnagya, majd a kettőből létrehozott Budapesti Kórusé. Húsz éven át vezényelt a Várban, 42 tavaszától a Nógrád-megyei kis Nézsa falu robbanó koncertjéig 257 hangversenyt regisztrált. A 32-es Stravinsky-bemutató, a 39-es belgiumi turné már a zenetörténeti krónikák sorába lépett, de a Missa Solemnis 17 előadását, a Kodály Te Deum csodás sorozatát, egy-egy Liszt mű, Nelson-mise, vagy Kufárok lélegzetelállító pillanatát még itt őrizzük idegszálainkba mélyen beleszöve, soha nem felejthetve.

Amit vele énekelt az ember, az a mű megmaradt örökre, tempó, formálás, hűfok, izzás szempontjából megváltozhatatlanul. Aki átélte életében egyszer is a tudatos egyensúly és szárnyaló mámor, az idegszálakat feszítő precizitás és a tomboló extázis pillanatait Bárdos vezénylete közben, annak sajnos utóbb senki nem elég... 13 éven át énekeltem kórusában, s ugyanezen időben az összes Klempere, Kleiber és Scherchen vendégszereplések IX. szimfóniáit végigfújtam az alt szólamban. Szívesen gondolkodok rájuk, Európa nagyjaira, és boldogan, hogy megélhettem a velük való együttműködést. De ha akkor, azokban az években valaki, valakik, akiknek ereje, hatalma van, megadják a lehetőséget - ahogy most már talán megadnák -, és Bárdos végigsisteregte volna Európa koncerttermeit! – a 80. évét ünneplő mesterről egyrészt bővebb kép- és hangzóanyag állna azok rendelkezésére, akik a saját életükben sajátos külső és belső okoknál fogva kimaradtak "belőle", másrészt mindennemű összehasonlítás világszerte egyértelműen az

ő javára dőlne. Mondjuk ki: a 20. század legnagyobb oratórium karnagya, legzseniálisabb a capella kórusvezetője Bárdos Lajos. (Minden hátsó gondolat, vagy vitatkozási szándék nélkül, de le kell írnom, amit egy egész kisszámú látogatótársaságnak mondott Kodályné Emma asszony, magam is jelen voltam: "Az uram azt szereti legjobban, ahogy a Bárdos vezényli az ő kórusait...")

Első emlékem a vezénylő Bárdosról 1942-ből való. Éveken át őriztem az emlékét a Nagyterem közepén felállított állványról szárnyaló karnagy képének: "Azt hirdeti a Nap..." (Az Istendicsőítő szöveg később átadta helyét az új szózatnak: "Vedd észre, hol a fény".) Következő villanás: ostrom előtti hetek, Bajáról menekült diákok gyülekeznek a Mátyás-templomi miséken. Fönt a kóruson a boltív hajlásában fekete madárszárnyak az irtózatossággal: "Dona nobis pacem" ... adj nekünk békét. 1948: szerzői est Baján. Gajdán Olga tanárnőnk meghívására Bárdos lejön, próbál, dirigál, szól, tanácsot ad, dicsér, mókázik, - s este koncerten vezényli nekünk, 240 képzős lánynak a Rutafát. Az első alkalom, mikor rádöbbenem arra, mi az a "pódium-plusz", - a kifejezést csak évekkel később hallottam tőle – egy Liszt Esztergomi mise volt, 48 ószén, a Zeneakadémia nagytermében. Akkor láttam hogyan kell a pálca érzékeny hegyére feltűzni az egész zenekart, hogy lehet arkifejezéssel 150 tagú együttesből hangszíneket kihozni, - akkor ámultam el először, hogy zenekar, kórus, szólisták egyetlen akarat, egyetlen központi idegrendszer irányítása alatt bámulatos egységet képesek alkotni, s akkor irigyeltem először a szólistákat, akikből a karnagy kibúvólta a hangzást mindnyájunk gyönyörűségére.

Megpróbálom a realitását földidézni; megfejteni Bárdos karnagyi bravúrjainak titkát úgysem lehet. Valamit hát a "fogható" anyagból, milyen volt a próba, hogy készített fel egy-egy kiállásra, szereplésre, hogy vitte végig a művet?

A próbára mindig a kezdő időpont előtt 10 perccel érkezett. Pontosan kezdtünk, a Szentlélekhez szóló fohással, majd a 2000 év óta bevált "hangképzéssel": gregoriánál. Sose szid a kezdeti fáradt hangokért, biztos benne, hogy a próba elején mindenki hozza magával a napi fáradtságot, de a jó próba – lett legyen bármily nehéz és komoly munka is – pihentető, felvillanyozó. A késők szégyellik magukat, - nem azért, mert megszegyenyítették: a karnagy leáll egy pillanatra, ez is zavaró, ha meg tüntetőleg nem áll le, a későn jövő azt érzi, nem is létezik...

(A fenti dőlt betűs rész – elenyésző apró változtatásokkal – azonos a "Bárdos Lajos művészetének hatása kórusnevelői munkámban" című írásban leírtakkal. BB megj.)

Az új művet átnézzük. A szöveget felolvassa, értelmezi, az idegen szövegnek minden szavát érthetővé teszi, de nem gépiesen fordít, hanem a hangzó anyaggal, a melódiákkal együtt égeti belénk a magyar megfelelőjét a szavaknak. Feltétlenül sokat gyakoroljuk a kapcsolatokat, hogy a "ragasztás zökkenőmentes" legyen. Amit akarunk gyakorolni, az elé kell menni, onnan indulni. Mindig "végszót" ad, nem a leállás pillanatától kezd, hanem előbből. Vallja, hogy egy-egy művet jobb, ha nem egyvégtében 60 percig próbálunk, hanem inkább 6x10 percig, némi túlzással. Így jobban bevésődnek a darabok, s az esetleg egyszer-egyszer hiányzó kórustag is könnyebben bele tud kapcsolódni a folyamatos tanulásba. Fontos, hogy a próbán azonnal le kell csapni a hibákra, az előadáson viszont mindenben át kell menni. Fontos, hogy a próba végén a mű egyvégtében megszólaljon, hogy az énekes az egész formát élje át; a

meglévő hibákra élesen kell fülelni és megjegyezni, hogy legközelebb mi szorul javításra. Egyszerre csak egy hibát javítunk. Módozatai: a) megnevezni, b) bemutatni jól, c) begyakoroltatni. Megokolás nélkül semmit nem ismételnünk, kivéve a próba végét. "Nem szidjuk az énekest, nem szándékos a tévesztése. Tanítunk, nem szidunk!" – hallottam tőle többször. A darab karakterét, a hangszínét szinte az első énekléskor "kikeveri". Nincs rá jelünk, ezt minden karvezetőnek bemutatás útján kell tanítania. Nem lehet csupán beszélni a hangzásról, énekelni kell. Zongorával nem tanít, csak zenekari kíséretes művet. Hangvillát nem használ, önmaga szerezte meg magának az abszolút hallást. (Mesélte: hangvillával járkált, gyakorolta, amíg meg nem tanulta az a-t. Aztán a többit. Ez is sikerült...) Szólampróba nem volt, mindig együtt tanultunk. Minden darabot tudott, de ott volt a kotta előtte. Bemutatott, javított. "Ha volna hangom..." hányszor hallottuk. Volt, mindig. Az ütemrajz szent és sérthetetlen; világosan látható legyen az ütem utolsó és a következő ütem első egysége. Kedvelt ábrája volt a "hideg-meleg átló", a téglalapba behúzott átlós vonal, lentről a túloldalra fölfelé. A "hideg" oldal kezdetben a nagyobbik rész, a ritmus, a hangértékek, a hangmagasság, a precizitás az idő haladtával egyre vékonyodik, - a "belsőégésű motor" kezdetben alig kap kis területet, de egyre növekszik, s végül az lesz az egész teret betöltő forró hatás. Ez történik körülbelül az első próbától a koncertig.

Kapcsolata minden kórustaggal volt, de nincs kedvenc, nincs kitüntetett. A rend a legidősebbekre is vonatkozik, s észreveszi a legkisebb emberkét is. Nem kért segítséget, de a felajánlott munkának örült, csodálkozott, s a megérdemelnél többet köszönte meg. (Éveken át emlegette a 20 zenekari pultot, amit a Mátyás templomból a Bazilikába varázsoltunk egy Missa Solemnis előtti félórában. Társam a bravúros cipelésben ma zenetudományunk egyik főembere...)

Játék minden fokon. A feszült próbatempót meg-megtöri egy-egy jól elcsattanó mondás, hahota. Hogy miért kell minden viccet türelemmel végighallgatni akkor is, ha már ismerjük? 1. gyakorolom az önfegyelmet, 2. hadd örüljön a másik, hogy valami jót mond és 3. hátha hallok egy újabb variánst! A kottatartók teleragasztva újságbetűkből, ábrákból kivágva névre, személyre szóló jelzésekkel. A kottákba a kényes helyekre számárfület rajzoltat be titkos tündérkezekkel, vagy esetleg tréfás halálfejet. (Ha tévesztesz, halál fia vagy!...) A kották, mint az élő virágok, olyan kényesek. Úgy kell velük bánni, visszatenni, sorba rakni, bekötni. Mindig, mindenütt: rend.

Ülésrend: nem engedi a "sztárokat" előre: a hangjukat osszák szét a többinek, elől pedig a rászoruló foglaljanak helyet. "Gutaütés" csak egyetlen dolog: ha valaki nem néz föl, nem néz rá, az ugyanis megszakítja az áramkört.

A kiállítás, a szereplés, a művek teljes megszólalása előtt már lehet tudni, hol fog valami történni. Izzó pillanatok már vannak a próbákon is. Nagy dobbantás, csattanás a zöld asztalon, egy önfeledt kiáltás, vagy hosszan kicsengetett eszményi pianissimo. S már égtünk türelmetlenül, hogy mi lesz ebből másnap, vagy egy hét múlva.

Tanár úr külső megjelenésében is a rend érvényesül. Rend és fegyelem. A belső feszültséget csak éreztük, de soha nem mutatta. Láthattuk őt állni a kóruson, hidegben lilára fagyott kézzel, hőségben vizesre hevülve. S tanulhattunk tőle emelt fővel állni izom-ideg-szívnyúzó pillanatokban, tanulhattunk tőle olyan kíméletlen önfegyelmet, amely kevesek sajátja. S ha nagyon zaklatja a beteg szív, ha nagyon szorong a "belső

motor", a karnagy arca fakó, balkeze takarékosabban mozdul vagy le is áll, szája sarkából liheg, de van mindig ereje a művet végigvinni, sőt utána megköszönni.

Nagy éneklések után szeretett együtt maradni a társasággal, vallotta, hogy a közös feszültség közös oldást kíván. S ha úgy adódott, még a kalauz is együtt kacagott velünk a villamoson, s a vendéglő pincérei is bele kellett, hogy menjenek a játékba, mikor az asztalok között "vonult" a karnagy színlelt ünnepélyességgel, s mögötte kigyózva 50 énekes. Ha nincs hely, annyi baj legyen, vonulunk kifelé némán, ünnepélyesen, de boldogan: játszunk...

Bárdost azokban az években, amíg dirigált, láthattuk-hallhattuk más kórusok vendégkarnagyaként, vagy éppen nagy összkari számok élén is. Meg nem tanulható, csak csodáltnivaló volt az egyszerűség, ahogyan egy sok száz főnyi izgó-mozgó gyereksereget beigazított egy zárókánon előadásába. Kijelölt néhány fontos pontot, kis magyarázat után előénekelte, kipróbálta a szólamokat, összefoglalt, - kész. Mindig tudta a fontos és kevésbé fontos közti különbséget. Tömegvezényleskor a világos ütemrajz, az egyszerű mozdulatok nagyon fontosak; a tömeg a rövid utasításokat megérti, a hosszú magyarázatoktól figyelmetlenné válik: igen, ez megtanulható, elleshető. De hogyan forróított fel sok száz énekest alig néhány perc alatt, hogyan vonta égő, szuggesztív lényé vonzásába az embereket, akiket először látott: ez már a megfeythetetlen tudomány...

Már pedig Bárdos tanár úr számára csak így volt érdemes muzsikálni, sőt élni is, a legmagasabb hőfokon. S a maga számára felállított legmagasabb mércéhez közelítette azokat, akikkel dolgozott. Elfáradt, agyonnyúzott hangokat is széppé, élővé tudott varázsolni, ha a kórus nyitott lélekkel figyelt rá; de szép hangú, bár elfáradt lelkű kórusnak is tudott hitet adni, hogy amit talán rutinból, napi munkaként tesznek, az igenis művészet, szépség. Ha Bárdos odaállt egy kórus elé, legyen az egy városi vegyeskar vagy bányász-kórus, kisiskolások, vagy a rádió kórusa: életet adott az éneknek, életet a leírt kottafejeknek.

Lehetne szólni arról a vezénylesi módról, amit újra kellene tanítani. Bárdos tanár úr 20 éven át tanította a karvezetést a Zeneakadémián. Tanítványai – ma a 60 és 75 év közötti karnagyok, szinte mind mai napig őrzik mozdulataikban, eszükben, lelkükben, módszereikben Bárdos tanításait. Az a fajta vezénylet nem panelekből, előregyártott elemekből állt. S ami a fő: elhithető volt, szuggesztív, világos, precíz, egyértelmű. Hogyan tudott a tanár úr maga is kecsessé, szinte bájossá válni egy Schubert-tételben, hogyan izzott, forrott egész lényé a "Non confundar" pillanataiban, mozdulatai hogyan váltak szinte mágikussá egy Liszt-könyörgés közben, vagy hogy hordozta, teste, lelke, mozgása, arcizma, szeme csillogása, szája mosolya egy-egy Glória örömmámorát, hogyan vált az egész ember mindig mássá, s hogyan formált át bennünket is azzá, amit a mű panaszolt, kért, hirdetett: ez a csodája, ez a művészete, ez a zsenialitása Bárdos Lajosnak.

(A fenti dőlt betűs rész – elenyésző apró változtatásokkal, pl. múlt időbe tétel – azonos a "Bárdos Lajos művészetének hatása kórusnevelői munkámban" című írásban le